

פרק ל' כתובים.

[א] (ב) לרוד מוסור נאום ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א). וזשה אך צדיקים יודו לשמך (ישבו ישרים את פניך) (שם קמ יד). (ג) יתברך שמו של הקב"ה, האיך הוא מחכב את ישראל שאינו דן אותן עד שמושיב את אבותם אצלם, שנאמר ישבו ישרים את פניך (שם שם), שאין מידותיו כמדת בשר ודם, (ג) ב"ו שמוליק את בנו לבית הספר והסופר עומד ומבקש להכות את בנו מפני שברח, וכל זמן שאביו עומד שם, אינו מכה אותו בפניו, כדי שלא יבקש עליו, אבל משילך לו בא ומכה אותו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשיבקש לדון את ישראל על מה שחטאו, הוא מושיב את אבותם אצלן, כדי שבשבילם יתטלא עליהם רחמים, שנאמר ויחן ה' אותם [ירחמם ויפן אליהם] (מב יג כג). בזכות מי, למען בריתו וגוי (שם שם), וכן משה אומר לא ירפך ולא ישחיתך (דברים ד לא), לא ירד לבור שחת, בזכות מי, ולא ישכה את בריח אבותיך (שם שם), לכך נאמר שב לימיני. וכן את מוצא בימי דוד כשמנח את ישראל, הלך המלאך להשחיתו, שנאמר וישלח האלהים מלאך לירושלים להשחיתה וגוי (דהיא כא טו), מיד הלך לו המלאך וישב לו בהר המוריה, ואמר לפניו רבשיע זכור מה שהתנית ברית עם מי שהעלה את בנו על ההר הזה, שנאמר ויקרא אברהם שם המקום [ההוא ה' יראה] (בראשית כב יד). ההי' (ובהשחית) [וכהשחית] ראה ה' וינחם על הרעה (דהיא כא טו), מה ראה, ראה מה שאמר לאכרהם (הי') [אלהים] יראה (בראשית כב ח) [כיון שראה אותו מקום טיד וינחם ה', כענין שנאמר] וינחם ה' על הרעה, וכן דוד אומר כי זכר את דבר קדשו וגוי ויוצא עמו כששון ברנה את בחיריו (תהלים קה מג וסד):

פרק ל"א תורה.

[א] (ב) ויהי אחר הדברים האלה. והאלהים נסה וגוי (בראשית כב א), וזשה לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהלים פט לה), איזה ברית ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית (שם טו יח) והאיך לא אחלל בריתי, אם שוחטו הוא ליצחק (ג) אף המלאכים נתכנסו

הערות ותקונים

[פ"ל] (ב) לרוד מוסור וזשה אך צדיקים. לא מצאתי המקור. (ג) יתברך שמו של הקב"ה האיך הוא מחכב את ישראל כ"ו, בכ"י בא וראה כמה הוא חיבתו של הקב"ה שמחכב את ישראל כשתוא רוצה לדין אותם אינו דן אותם כ"ו. (ג) בשר ודם שמוליק את בנו לבית הספר כ"ו. בכ"י הגי' כך מדת בשר ודם כשהוליק את בנו לבית הספר, אין הרב רשאי ליסרו בפניו, אבל כשילך לו, הוא מכה אותו ומיסרו. והקב"ה כשישראל חוטאים הוא מושב אבותם אצלם כנגדם, ודן אותם בפניהם שני ישבו ישרים וגוי וכל כך למה, כדי שיבקשו רחמים עליהם, ה"ד ויחן אותם וירחמם וגוי.

[פ"ל"א] (ב) ויהי אחר הרברים האלה וזשה לא אחלל בריתי. לקוח מן התחומא הקרום וירא אות מי' ושם בהערת ר"ר העירוותי מוכא בילקוט תהלים רמו תתיס ד"ה לא אחלל בריתי בשם התחומא, וכן מן משל למה הרבר דומה מוכא בילקוט וירא רמו צ"ו בשם התחומא והעירוותי ג"כ כי מוכא באגדת בראשית פ"א בקצת הוספות, והמשל שלפנינו בתחומא הוכא ג"כ באג"כ בשניונים, וזה עשה המסדר האחרון הוה כרצוננו. (ג) אף המלאכים נתכנסו והי' כוכים

והי' בוכים, שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעי' לג ז), התחילו אוט' רבשיע נשמו מסילות שבת עובר אורח הפר ברית (שם שם ח), אם שוחטו הוא היכן עולי רגלים, היכן שכתוב בהן ויאטרו אליו בני ישראל' במסילה נעלה (במדבר כ יט). נשמו מסילות, הלא הפר ברית, היכן הוא הברית שהתנית עמו אמרת לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב). אמר להן הקביה חייכם, לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתיו לו קח נא את בנך וגוי' (שם כב ב), והאיך אני מקיים שתיהן, ג) משל למלך שאמר לאוהבו מתאוה אני לראות טווס על שולחני, הלך אוהבו מיד והביא את הטווס והעמידו על השלחן, רץ להביא את המאכלת לשוחטו, צווח המלך ואמר לו מה אתה עושה, וכי כך אמרתיו לך, מתאוה אני לראות ד) טווס (פאיוון בלע"ז) על שולחני שחוט, אלא עומד, ועל שהבאת את הסכין הרי ה) פאסין (פאיואן בלע"ז) לפניך, שחוט אותו תחת הטווס, כך אמר הקביה לאברהם התאויתי ליצחק יחידך לראותו על הר המוריה והעלהו שם לעולה, כיון שהעלה אותו שם, וישם אותו על המזבח ממעל לעצים (שם שם י). ו) איר חנינא טהו ממעל, שעשה את המזבח טכוון כנגד כסא הכבוד, שנאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעי' ו ב), למעלה מן המזבח, ז) שלח ידיו ונטל את הטכין לשוחטו. שנאמר וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית שם שם) צווח הקביה ויקרא מלאך הי' [וגוי'] טן השמים וגוי' (שם שם טו) ומפני שהבאת את המאכלת לשחוט אותו, הרי לפניך את הבהמה שחוט אותה תחת בנך, מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל וגוי' (שם שם

הערות ותקונים

כו'. זה ליתא בתנחומא ועיין ב"ר פנ"ו אות ח' ובכ"י טן אג"ב הלשון משונה קצת וכך איתא שם. ועתה אתה אומר קח נא את בנך וגוי' ומלאכי השרת בוכין כמר, שנאמר מלאכי שלום מר יבכיון, ואם תאמר שמה שוחטו מה תהא גזר על אותן שעתידין לברוא ממנו, פתחו מלאכי השרת ואמרו לפניו רבש"ע אם שוחטם אברהם את יצחק בנו נשמו מסילות שבת עובר אורח, ויאמרו אליך בני האומות המיר ברית, איה ברית שברת עם אברהם ואמר לו, כי ביצחק יקרא לך זרע, פתח הקב"ה ואמר חייכם לא אחלל בריתי, שברתי עם אברהם ואמרתיו לו לזרעך וגוי', ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתיו לו כי ביצחק וגוי' אלא מחשבתי חשכת, וצווי צויתי, ורוצה אני להראות סופו, לפיכך אמרתיו לאברהם התאויתי לראות את יצחק יחידך על הר המוריה, כיו' והמשל שהובא לפנינו חסר שם. ג) משל למלך, הבאתי לעוד כי משונה המשל בתנחומא ושם במקום רוצה אני לראות טווס על שולחני, נאמר שם תינזק על שולחני עיין תנחומא וירא הערה ר"ד. ד) טווס. ה"ד מנחם די לונגאנו הביא פאיוון בלע"ז. נכון להגיה פאיוון בלע"ז והוא המלה πασι (פאסין) ה) פאסין, הרמ"ל הביא פאיוון בלע"ז. והוא המלה המורגלת ברד"ל פסיוני l'asail עוף טהור חשוב ועולה על שלחן מלכים, וזוהו במדרש רב"ר פ"ו חרנגול או פסיון או טווס, וכן בכ"ר פ"ע כמה טווסין אית לי כמה פסיוני. ובתנחומא הקדום תולדות אות כ"ג שואל אני את פסיאנון טעמתי בו, וברפום וזילנא ואח"כ בכל הרפוסים נשתבשה המלה ונרפס בטעות פאסין, ובעבור זה טעות היה כירי שכתבתי בתנחומא שם הערה ר"ד שהבאתי לשון אגרת בראשית סווסין שהוא מלשון יתור וסוס (ירמ"י ח' ז') והוא כני' המוטעת, אבל בשתי ידות נאמר לנכון פאסין. ו) א"ר חנינא מה ממעל כו', זה לקח בתנחומא וירא אותם"א אבל המסדר הוסיף שם האומר וליחא בתנחומא, ובכ"י טן אג"ב א"ר חניניה. ז) שלח

יג), אמר לו כשם שעשית כך, קרבן ראשית שאני מצוה את בנך כך אני מצוה, שנאמר ויקרא אל משה וגו' דבר אל בני ישראל וגו' (הרי הבהמה לפניו) מן הבהמה מן הבקר מן הכקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם (ויקרא א א ב), וכך שנו רבותינו) אשר לא צויתי (ירמ' ז לא), ליפתח להקריב את בתו. ולא דברתי (שם שם), למלך טואב שיעלה את בנו על החומה, שנא' ויקח את בנו הבכור [אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה] (סיב ג כז), ולא עלתה על לבי (ירמ' שם) שישחט אברהם את בנו אע"פ שצויתי אותי בפי ואמרתיו לו קח נא וגו' (בראשית כב ב). אלא בלבי לא עלתה שישחוט אותו, לפיכך לא אהלל בריתי וגו': [ב] ד"א והאלהים נסה את אברהם ט) ושיה' הלך ילך ובכה וגו' (תהלים קכ"ו), הלך ילך זה אברהם, כאשר אמר לו לך אל ארץ המוריה (בראשית כב ב), ובכה, למה בוכה, בלבו היה בוכה, אתמול אמר לי הקביה כי ביצחק יקרא לך זרע וגו' (שם כא יב), ועכשיו אמר לי לך שוחטו, נאמן הוא עלי ומצאת את לבנו נאמן לפניך (נחמיה ט ח), והי' מהלך לעשות רצון הקביה ומושך ביצחק, [כמ"ש] נושא משך הורע (תהלים שם), כיון שאמר לו אל תשלח ירך (בראשית כב יב), יחזרו בשלום לבתיהם, וישב אברהם אל נעריו וגו' (שם שם יט), התחילו אומ' בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו (תהלים שם), חשב עצמו כאלם וחרש ושתק ולא אמר דבר, שנאמר ואני כחרש לא אשמע וגו' (תהלים לח יד), לכך נאמר בא יבא ברנה נושא אלומותיו: [ג] י"א והאלהים נסה. ושיה' חשתי ולא התמהמתי לשמור מצותיך (תהלים קיט ס), זה אברהם שהיה הולך במהרה, לא כשם שהיה לוט בן אחיו, [שכתוב בו] ויתמהמה וגו' (בראשית יט טז), אבל אברהם חשתי ולא התמהמה וגו', כיון שאמ' לו קח נא (שם כב ב), מיד השכים אברהם בבקר והיה מהלך, ולא ראה כלום יום אי והלך וישב לו, שוב השכים יום ב' ולא ראה כלום, (משאמר) [מה שאמר] לו י"ג על אחד ההרים (האלה) אשר וגו' (שם שם), בשלישי ראה לשכינה עומדת בהר, שני ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (שם שם ד), י"ג נאמר כאן מרחוק ונאמר להלן מרחוק ה' נראה לי וגו' (ירמ' לא ב), י"ד ולמה ביום השלישי

הערות ותקונים

ידו ונטל את הסכין לשוחטו עד וכך שנו רבותינו הוספת המסדר. ח) וכך שנו רבותינו. תנחומא שם אות מי וע"ש הערה רפ"ו, וככ"י מן אג"ב המלות וכך שנו רבותינו ליתא והגני שם והוא שאמר הקביה עפ"י נביא אשר לא צויתי וגו'. ט) ד"א והאלהים נסה את אברהם ושי"ה הלך ילך ובכה. תנחומא שם וירא אות ליט' באיזה שינויים והעירותי שם בהערה רי"ב מובא באג"ב פל"א אות ב' ויש לתקן הלשון ע"פ התנחומא שלפנינו. י) חזרו בשלום לבתיהם, בכ"י משונה הנוסחא וחזרו בשלום שניהם לבתיהם, התחילו נעריו אומרים בא יבא ברנה וגו', והוא שאמר להם שבו לכם פה וגו' ונשובה אליכם, בשרן שישבו אליהם בשלום ע"כ. י"א ד"א ושי"ה חשתי וגו', זה איננו בתנחומא והמקור לא מצאתי. י"ב על אחד ההרים האלה, מלת האלה הסגרתה וכן הוא ברפ"ס ווילנא כמעט. י"ג, נאמר כאן מרחוק ונאמר להלן מרחוק ה' נראה לי"ז זה ליתא ככ"י. י"ד ולמה ביום השלישי ולא מיד כ"י, ככ"י הגני משונה ולמה ביום

אגדת בראשית פרק ל"א ל"ב

ולא טיד, אלא אמר הקב"ה כדי שלא יאמרו אומות העולם טפני יראה הקריב אברהם את בנו, כשנגלה הקב"ה לו, מיראתו נטל דעתו היטני והלך והקריב את בנו, שאילו איחר שעה אחת היה חוזר בו, לפיכך אמר הקב"ה יעשה שלשה ימים טצטער, ומבקש את המקום, כדי שידעו הכל שכדעתו ובאהבה הקריבו ולא חזר בו. הה"ד ביום השלישי וגו', כיון שבא לשוחטו טיד נכמרו רחמיו של הקב"ה, וצוות אל תשלח ירך וגו' (בראשית כב יב). טו) א"ר אבין בשם רבי חלקיה, טו) טפש לבס של שקרנין, שהן אומרים יש לו בן להב"ה, ומה אם בנו של אברהם כשראה שבא לשוחטו ולא יכול לראותו בצער, אלא מיר צווח אל תשלח ירך אל הנער וגו' (שם שם), ואילו היה לו בן, היה מניחו, ולא היה הוא הופך את העולם ועושה אותו תהו ובהו, לפיכך שלטה אומר יש אחד ואין שני גם בן ואת אין לו (קהלת ד ח) ומפני חיבתן של ישראל קרא אותן בנים ז') שנאמר בני בכורי ישראל (שמות דכב):

פרק ל"ב נביאים.

[א] ב) ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג א). זשי"ה אל תהרגם פן ישכחו עמי הנעימו בחילך והורידמו מניננו ה' (תהלים נט יב), מיום שנגלה הקב"ה למשה, לא נראה לו אלא ביד מלאך, שנאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וגו' (שמות ג ב), נ) זה מיכאל באיתה שעה היה משמר את משה וישראל בים, שנאמר ויסע מלאך האלהים (שם יד יט). במצרים וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טו), וכיון שבאו במדבר ועשו אותו מעשה, פיסל משה את המלאך ולא בקשו, ולא עוד אלא שאמר לו הקב"ה השמר מפניו ושמע בקולו וגו' (שמות כג כ). כיון ששמע משה כי לא ישא לפשעכם (שם שם), התחיל אומר ולמה לנו להניח מי שכתוב בו מי אל כמוך נושא עון וגו' (מיכה ז יח), וליטול מי שכתוב בו כי לא ישא לפשעכם, אמר לו אם אין פניך הולכים וגו' (שמות לג טו). אמר לו כך אני עושה, פני ילכו והניחותי לך (שם שם יד), וכל זמן שהיה משה קיים, לא היה לו רשות למלאך ליראות. עד שעמד יהושע ביריחו ונגלה, שנאמר ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וגו' כי אני שר צבא ה' (יהושע ה יג ויד).

הערות ותקונים

השלישי ולא ביום הראשון, כדי שלא יאמרו אומות העולם, טרוב יראה שהבילו, שאמר לו מתאום קח נא את בנך וגו', לפיכך הקריב את בנו, לכך הטריתו שלשה ימים לילך לכאן ולכאן, עד שיבררו מחשבותיו בתוך לבו של אברהם ופתח ואמר כשראה את המקום טרחוק. טרחוק ה' נראה לו וגו', וכיון שהגיע למקום לקח המאכלת לשוחטו, באותה שעה נכמרו רחמיו של הקב"ה ואמר לו אל תשלח ירך וגו'. טו) א"ר אבין בשם ר' חלקיה. לא ארע אנה מצא נזכר שמו ולא נמצא כלל ר' אבין שואמר בשם ר' חלקיה, ובדפוס ווארשוי נשמט כל המאמר הזה. טו) טפש לבס של שקרנים. כשתי ירות טפש לבס של נקרנים. ז') שני בני בכורי ישראל. ככ"י הביא עוד ואמר שלח בני יעקבונז, ואמר בנים אתם וגו':

[פ"ב] ב) ואלה הגוים ושי"ה אל תהרגם. לא מצאתי המקור. נ) זה מיכאל. ככ"י וירא מלאך ה' אליו, ומנו מיכאל השר הגדול העומד על בני עסך, וציוהו הקב"ה שהוא משמר למשה במצרים, ולהוציא את ישראל ולשמור אותם בים, שנאמר ויסע מלאך וגו' ועליו נאמר הנה מלאכי ילך לפניך וגו', הנה אנכי שולח מלאך וגו' השמר מפניו וגו'. כיון ששעז משה

ג) אמר לו המלאך בבקשה סמך שלא תפסול אותי, כשם שפיסל אותי משה, ד) שיש לי כמה שנים חבוש, ועכשיו באתי לשמר אתכם, שנאמר ויאמר לא כי אני שר צבא וגוי (שם שם), ומאותה שעה צוה הקביה למלאך שיניח בני אדם סן האומות, שמא יעשו תשובה, כנון רחב הזונה, ועוד שילמדו ישראל בהן לעשות מלחמה, לכך נאמר אל תהרגם סן ישכחו עמי (תהלים נט), שלא ישכחו ישראל לעשות מלחמה, ועוד שיתנסו בהן, שאם אינן סניחן את הקביה, ולא ידבקו עם איה, ואף אני מכלה שונאיהם, הניעמו בחילך והורידמו סגיננו ה', בזכות מי, בזכות אברהם, אל תירא אברם אנכי סגן לך (בראשית טו א), וכן משה אומר אשריך ישראל וגוי סגן עורך וגוי (דברים לג כט), וכך אמר ליהושע אתה זקנת וגוי והארץ נשארה הרבה סאוד לרשתה (יהושע יג א). אף על פי כן אנכי אורישים ספני בני ישראל (שם שם ו), לכך נאמר ואלה הגוים: [ב] ה) ד"א ואלה הגוים. זשיה נתת ליראיך נס להתנסם ספני קשט סלה (תהלים ס ו), בוא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, אברהם נסה אותו הכיה, שנאמר והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א). דוד המדבר נסה אותם הקביה, שנאמר הנני סמסיר לכם לחם וגוי [למען אנסנו וגוי] (שמות סז ד), ואילו סתנסין באומות, שנאמר ואלה הגוים וגוי. משל לעשיר שהיה לו כרמים, כשראה אותו יין טוב היה שותה, וכשראה את היין רע, היה נותנו לעבדו לשתותו, כך אברהם שהיה צדיק הקביה ניסה אותו, אבל אלו ביד האומות ואלה הגוים: [ג] ו) ד"א ואלה הגוים. זשיה אמרו הושיענו אלהי ישענו וגוי (דה"א טז לה), אמרו לו ישראל רבון כל העולמים, עד אימתי איה שולטין עלינו, עד אימתי סשעבדין אותנו, וכן דוד אומר עד אנה ירום אויבי עלי (תהלים יג ג), אמר להם הביה הדבר תלוי בכם, עשו תשובה ואני מכלה אותם, שנאי לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (שם פא יד טו). ז) אמרו לו ישראל, וכשתעשה אנו סקלסין אותך, שנאמר יתמו סמאים סן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' (תהלים קד לה):

פרק ל"ג כתובים.

[א] אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב א). זשיה סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת סצותיו שמור כי זה כל האדם (קהלת יב יג)

הערות ותקונים

פסלו. ג) אמר לו המלאך בבקשה סמך שלא תפסול אותי כשם שפסול אותי משה, עיין תנחומא הנדפס סכבר סספטים אות י"ח. ד) שיש לי כמה שנים חבוש. בכ"י שכמה שנים לא נראיתי לעין אדם. ה) ד"א ואלה הגוים זשיה נתת ליראיך וגוי. לקוח סן תנחומא הקדום וירא אות ס"ג והמסדר סן אג"כ הוסיף והביא סמשל, ועיין תנחומא שם הערה רכ"ד, ועיין תנחומא הנדפס סכבר וירא אות כ"א קצת בסגנון אחר. ו) ד"א זשיה ואמרו הושיענו וגוי. בכ"י הובא הכתוב הושיענו ה' אלהינו וקצנו סן הגוים וגוי [תהלים ק"ו ס"ז]. ז) אמרו לו ישראל וכשתעשה אנו סקלסין אותך שני יתמו סמאים סן הארץ וגוי. בכ"י הגוי נשתנית השיכם הקביה ואמר יתמו סמאים סן הארץ וגוי ורשעים עוד אינם, לכן פתת דוד ואמר ברכי נפשי את ה':

כיצד סוף כל האדם, אין דבר חביב ממי שהוא מתירא מן הקב"ה, שנאמר סוף דבר וגו', בנוהג שבעולם אדם אומר לחכירו עשיר אני ויש לי חיסים הרבה ושמן ויין הרבה, אמרו לו חבריו הרי הכל יש בידך, יש לך אוצר היכן ליתנם, אם אין לך אוצר אין בידך כלום, כך מי שהוא עשיר וחכם בן דעת, ואין בידו יראת חטא, אין בידו כלום, מנין שנאמר סוף דבר וגו', למה כי זה כל האדם, לפיכך אמר דוד אשרי אישירא את ה', (א) זה אברהם, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. במצותיו חפץ סאד- (בראשית כב יב), זה אברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור מצוותי מצותי חקותי ותורתו (בראשית כו ה). (ג) נבור בארץ יהיה זרעו (תהלים קיב ב). כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), ומה כתי' ויגדל האיש וילך הלוך וגו' (בראשית כו יג). דור ישרים יבורך (תהלים קיב ב) ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א), אף לבניו ויהי אחרי טות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא) [לכך נאמר] דור ישרים יבורך :

פרק ל"ד תורה.

[א] ואברהם זקן בא בימים (בראשית כד א). ושיה אשת חיל מי ימצא וגו' (משלי לא י), (א) כל הפסוק הזה נדרש בשרה, למה שכתוב למעלה ואחרי כן קבר אברהם וגו' (בראשית כג יט), כיון שמתה שרה מיר קפצה עליו זקנה, ואברהם זקן, ורוח הקדש צווחת ואומרת אשת חיל וגו', (ג) משל לחובל נבור (פי' מנהיג הספינה), שהיה לו ספינה, כבש את המים ואת הרוחות, בא עליו (ג) פירטון (פי' שוללים ושורדים בלע"ז קוריסאר) ועמד והרג כולן, לאחר זמן הגיע לפתח (ד) הליטין (כמו שאמרו פעם אחת לא נכנסו לליטין ובא עליו רוח קשה, ונשברה עד שחשיכה (עירובין מ"א) פי' בלשון יוני חוף הים ומושב הספינות), ובא עליו רוח קשה ונשברה ספינתו, התחיל מבקש רחמים מבני אדם, בבקשה מכם הצילו אותי, אמרו לו אתמול היית סכבש את המים, והורג את הפיריטין, ועכשיו אתה מבקש מן אחרים שיצילו אותך, אמר להם כל זמן שהיתה ספינתי קיימת, הייתי

הערות ותקונים

[פ"ל"ג] (א) זה אברהם שני כי עתה ידעתי כי ירא אלהים וגו', עיין שו"ט מסוד ק"ב אות א', (ג) נבור בארץ יהי זרעו כי ביצחק יקרא לך זרע. בשו"ט שם אות ב' נבור בארץ יהי זרעו זה יצחק שני כי ביצחק יקרא לך זרע :

[פ"ל"ד] (א) כל הפסוק הזה נדרש בשרה. בכ"י נשתנה הגי' וכך איתא שם ושיה אשת חיל זו שרה הצדקת שכתוב בה כי אשה יפת מראה את, כל זמן שהיתה שדה בחיים לא נזרקה שיבה וזקנה באברהם אלא אחר מיתה של שרה, שני ואחר כך קבר וגו' מה כתוב בתריה ואברהם זקן וגו' ועליה צווחת רוח הקדש אשת חיל מי ימצא, ואומר אשת חיל עשרת בעלה, ואחר זה הובא המשל. (ג) משל לחובל. כתוב בפנים, פי' מנהיג הספינה זה הוסיף הרי אברהם ז"ל, ובעל עץ יוסף הביא כן בביאורו. (ג) פירטון. מהר"ם די לונאנו ספרש בפנים הספר, פי' שוללים ושורדים בלע"ז קורסאר. המלה יונית ורומית ופי' שורדי אניות בים עיין ערוך ערך סר-ון ומה שתיבא בלע"ז קורסאר היא המלה Corsari Corsaro וראיתי בכ"י מן אג"ב בטעות מורשין. (ד) הליטין. הוסיף הרי אברהם, כמו שאמרו פעם אחת לא נכנסו לליטין ובא עליו רוח

גבור ולא הוצרכתי שיסייעוני, ועכשיו נשברה ספינתי נשבר כחי, (ה) כך אברהם גבור באו עליו פירטיין ועמד והרג כולו, שנאמר ויחלק עליהם הוא ועבדיו ויכם (כראשית יד טו) ומל לעצמו ולישמעאל ולילידי ביתו שמונה עשר ושלוש מאות וכל מקנת כספו ביום אחד, ראה גבורה שהיתה בידו, שנאמר בעצם היום הזה נמול וגוי (שם יז כו), אמרו לו אתמול היית שולט בכל העולם, דכתיב ברוך אברם לאל עליון וגוי (שם יד יט). ועכשיו את אומר גר ותושב וגוי, אמר להם ומה אעשה שמתה אשתי, שנאמר ואקברה בתי וגוי (שם שם), מיד ואכרהם זקן. (ו) אשת חיל מי ימצא (משלי לא י). זו שרה, כי אשה יפת מראה את (בראשית יב יא), (ז) בטח בה לב בעלה. אמרי נא אחותי את (שם שם יג), ושלל לא יחסר. ואברם ככר טאר (שם יג ב). גמלתהו טוב ולא רע, ולאברם היטיב בעבורה (שם יב טז), (ח) דרשה צמר ופשתים, שאף היא הייתה מקיימת את המצות כאברהם, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב). (ט) היתה כאניות סוחר, שהיתה בעבר הנהר ובאת לה לארץ כנען. (י) ותקם בעוד לילה, וישכם אברהם בבקר וגוי (שם יט כו). (יא) זממה שדה ותקחהו,

הערת ותקונים

קשה ונשברה עד שהחשיכה עירובין סיא [ע"א]. הוא כמשתה שם ריש ק"ד וכמשתה שם פעם אחת לא נכנסו לנמל עד שהחשיכה ופוי רש"י מורפ"ו בלע"ז ששם המסנינות ויצאות כן הים לשפתו והמלות, ובא עליו רוח קשה ונשברה"יש למחוק ונשתרבה משורה. שלאחריה כאנ"ב שם. (ה) כך אברהם גבור בא עליו פירטון ועמד והרג כולו". בכ"ז ג"י אחרת כך אברהם דרף את המלכים ויהרגן כמ"ז ויחלק עליהם לילה וגוי. (ו) אשת חיל מי ימצא זו שרה כו', לקוח מן התנחומא הקדום חיי אות ג' והובא בילקוט משלי רמז התקס"ד בשם התנחומא, ובתנחומא הגדפס סכבר חיי אות ד' נוסף מן המדפס סמנוכה כל אות ד' עד כי אחד קראתיו ואברכהו (קרוב לסוף אות ד') בשינויים עיין בתנחומא הערה י"ד. (ז) בטח בה לב בעלה. לפני זה נמצא בתנחומא הקדום ורחוק סנינים מרה, שבאת מרחק, שנאמר קורא ממורח עיף מרחק איש עצתי (ישעיהו ס"ו י"א). (ח) דרשה צמר ופשתים, שאף היא היתה מקיימת את המצות כאברהם, כל אשר תאמר אליך שרה. נכונה יותר ג"י התנחומא הקדום ותנחומא הגדפס סכבר (הוספת המדפס סמנוכה) דרשה צמר ופשתים בין ושמעאל ליצחק והביא הכתוב ותרא שרה את בן הגר המצוית ותאמר גרש האמה הזאת ואח בנה ובעל עץ יוסף נדחק לפרש, והכוונה כמו צמר ופשתים נאסרו יחד כן יצחק וישמעאל לא יוכלו להיות יחד. (ט) היתה כאניות סוחר, שהיתה בעבר הנהר ובאת לה לארץ כנען. בכ"י מן אנ"ב שבאה עם אברהם מעבר הנהר לארץ כנען. ובתנחומא הקדום היתה כאניות סוחר שהיתה מטלטלת ממקום למקום ומסדינה למדינה כמסינה הזאת ההולכת ממקום למקום בים, ובתנחומא הגדפס סכבר היתה כאניות סוחר, ותוקח האשה בית פדעה, ועוד וישלח איבימלך [מלך גרר ויקח את שרה]. ובתנחומא הקדום נמצא אחר זה מרחק תבא לחסה שנאמר הנה נחתי ארץ כסף לאחייך, וכ"ה גם בילקוט משלי שם בשם התנחומא וליחא בנדרפס, ובאנ"ב הובא זה על טעמה כי טוב סחרה. (י) ותקם בעוד לילה וישכם אברהם כבוקר. בתנחומא הקדום דבהגדפס סכבר ותקם בעוד לילה אימתו וישכם אברהם כבוקר ובה' הישר מובא שגם שרה עמדה כבוקר ותלך בדרך אחת לשלחם. (יא) זממה שדה. לפני זה נמצא בתנחומא הקדום ותתן טורף לביתה וחק לנערותיה, בעצם היום הזה נמול אברהם וגוי ואין חק אלא מילה שנאמר ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם, וזה ליחא בנדרפס סכבר ומובא גם בילקוט משלי שם

(י) זה שדה המכפלה, שנאמר ויקם השדה והמערה וגוי (שם כג יז). יג) מפרי כפיה נטעה כרם, כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז). חגרה בעוז מתניה, בשעה שבאו המלאכים לאכול אצל אברהם [אמר לה] מהרי שלש סאים וגוי (בראשית יח ו). יד) טעמה כי טוב סחרה, ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף וגוי (שם כ טז). טו) ידה שלחה בכישור וגוי. גרש האמה הזאת (שם כא י). טז) לא תירא לביתה משלג, שהתנה הקב"ה עמו שבוכות מילה ושבת אין בניו יורדין לגיהנם. יז) כי כל ביתה לבוש שנים, שנים שבת ומילה. יח) מרבדים עשתה לה, אימתי כשאמרו לו ויאמרו אליו

הערות ותקונים

בשם התנחומא. יב) זה שדה המכפלה כו'. בתנחומא הקרום שער שהיא כחיים וסמה ליטול את סערת המכפלה, ותקחהו שהרי נקברה שם, ובתנחומא הנדפס מכבר וסמה ונטלה שדה במכפלה ושם נקברה, שנאמר ואחרי כן קבר אברהם את שרה. יג) כפרי כפיה נטעה כרם וכו'. בתנחומא הקרום מפרי כפיה נטעה כרם, ש: ויטע אשל, מהו ויטע כדא ויטע כרם, וזה ליתא כנרפס מכבר, ופובא בילקוט משלי שם בשם התנחומא, וככ"י רומי סן התנחומא הגי' המריא ויטע כרם ואומר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ובעל אנ"כ הביא תמיד כגוי' התנחומא כ"י רומי, ובתנחומא הנדפס מכבר טובא זה להלן כפסוק מרבדים עשתה לה מפרי כפיה נטעה כרם, זה ישראל, שני כי כרם ה' צבאות בית ישראל. וככ"י סן אנ"כ מפרי כפיה נטעה כרם, בשביל זכות שהיחה גוהנת נחן לה הקב"ה יצחק שיצאו ממנו ישראל שנקראו כרם ה' צבאות. יד) טעמה כי טוב סחרה, ולשרה אמר וגוי. וזה הוא בתנחומא הקרום על מסיחק תבא לחמה, ועל טעמה כי טוב סחרה הובא בתנחומא שם ותאמר כי מלל לאברהם הניקה כנים שרה. ור"ל שסברה שלא יהי לה בנים ונתן לה הקב"ה בן, וזה דורש על כי טוב סחרה. ובתנחומא הנדפס, הלשון משובש טעמה כי טוב סחרה כשבאו המלאכים דכתיב ויחלק עליהם לילה, המלות כשבאו עליהם המלאכים^ט נשתרבבו משורה שלפניה, וכצל טעמת כי טוב סחרה [ותאמר מר מלל לאברהם הניקה בנים שרה, לא יכבה בלילה גרה] דכתיב ויחלק עליהם לילה. טו) ידה שלחה בכישור, גרש האמה הזאת. בכ"י סן אנ"כ ידיה שלחה בכישור, זה שאמרה גרש את האמה הזאת ואת בנת, וכפיה תמכו פלך, זה שאמרה כי לא יירש כן האמה הזאת עם כני עם יצחק, ובתנחומא הקרום ליתא וכן ליתא בילקוט בשם התנחומא. ובתנחומא הנדפס מכבר נוסף ידיה שלחה בכישור [צ"ל כפה פרשה לעני] שהיתה נותנת מאכל לעוכרים ושבים, כפה פרשה לעני [צ"ל ויריה שלחה לאביון] שהיתה נותנת צדקות ומלבשת ערומים. טז) לא תירא לביתה משלג, שהתנה הקב"ה עמו שבוכות מילה ושבת אין בניו יורדים לגיהנם. בתנחומא הקרום לא תירא לביתה משלג, אימתי כשהראה לו הקב"ה גיהנם, בישרה שאין אחד סבניה יורד לתוכו, שני והנה תנוד עשן ולפיד אש. ובנדפס קצר בלשונו ופובא רק לא תירא לביתה משלג מניהגם. ועיין פסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר (דף צ"ו ע"ב) ובתנחומא ראה אות י' לא תירא לביתה משלג כו' השלג הוא צלמונה שלהם ע"ש וככ"י סן אנ"כ לא תירא לביתה שהתנה הקב"ה עם אברהם ועטה שבוכות ברית מילה ושבת אין בניו יורדין לגיהנם. ועיין בתנחומא שם הערה כ"ד. יז) כי כל ביתה לבוש שנים, שנים שבת ומילה. דרש שנים כסו שנים ובפסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר (דף צ"ח ע"א) ובתנחומא הקרום ראה אות י' ובנדפס מכבר ראה אות י"ג (ובתנחומא הערה כ"ה יש לחקן מ' ראה במקום פ' אמור) לבוש שנים, מילה ופריעה, ציצית ותפילין, הענק העניק, נתון התן פתוח תפתח עשרי תעשר, ועיין תנחומא שם הערה כ"ה מה שהכאתו מרש"י ו"ל. וככ"י סן אנ"כ הגי' כי כל ביתה לבוש שנים, מלאים סן המצות לובשין מלית ומעטפים בציציותיהם, וזה בזכות סה בזכות שנים בזכות שבת ומילה. יח) מרבדים עשתה לה. אימתי כשאמרו לו כו', בתנחומא שם סיים עוד נודע בשערים בעלה כשמתה שרה קפצה וקנה על אברהם ונקרא וקן היו נודע בשערים בעלה מיד בשכתו עם וקני ארץ הוקן לכך נאמר ואברהם וקן ועיש בהערה כ"ז וכ"ו ושם הכאתו גם הסיום בתנחומא

איה שרה אשתך ואמר הנה באהל (שם יח ט). אמרו לה הרי את מבושרת שבניך עתידין לעשות כהנים, להיות לובשים בגדי כהונה, ומשמשין באהל מועד, שנאמר ועשו את האפוד וגוי (שמות כח ו). כיון שמתה שרה קפצה עליו זקנה והזקין. מיד נודע בשערים בעלה וגוי: [ב] יט) ד"א ואברהם זקן זשיה תפארת בחורים כחם וגוי: (משלי כ כט), את מוצא עשרים דור מאדם עד אברהם, ואין כתיב באחד מהן זקנה, אלא האב והבן ובן בנו עד ארבעה דורות עומדים כאחד, ולא היה אדם יודע איזה הוא הזקן, ואומר זה הוא הבן ואיזה הוא בנו, אלא היו רומזין זה לזה, ולא סכד הבן לאב, ספני שלא היו יודעין, שנאמר ויכל כהבל ימיהם וגוי (תהלים ע"ח לג), וכיון שעמד אברהם כברו הביה בעטרה זו. כ) משל למלך שהיה לו אוהב, אמר לו אם אתן לך כסף וזהב ועבדים ושפחות יש לך, אלא הריני נוטל עטרה טראשי ונותן בראשך, כך אברהם אוהבו של הקביה שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעי' מא ח). אמר לו הקביה מה אתן לך זהב יש לך, שנאמר זאברהם כבד מאד (בראשית יג ב), אלא ראה מה כתיב בי ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז ט), כך אני עושה אותך שתהא עטרת תפארת, הה"ד עטרת תפארת שיבה (משלי טו לא), והיכן היא נמצאת בדרך צדקה תמצא (שם שם) :

פרק ל"ה נביאים.

[א] והמלך דוד זקן (מיא א א). זשיה אין אדם שליט ברוח וגוי (קהלת ח ח), ב) אין אדם בעולם שבא למות ואומר הריני סותם פי ואין הרוח יוצא, או אזנו או נחירו, אינו יכול, שאינו יודע מהיכן הוא יוצא, אלא כשבא קיצו פורח ויוצא לו, לכך נאמר אין אדם שליט ברוח אלא וישוב העפר וגוי (שם יב ז). ג) אמר ר' סימון אל תאמר כן, אלא והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (שם שם), אם כשם שנתנה היא זכה וטהורה וקרושה, לכך והרוח תשוב. וכן אביגיל אומרת לדוד והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (שי"א כה כט). ספני שהיה דוד צדיק נאמר עליו כך, איזה הוא הצרור הזה של חיים, כביכול והי' אלהים אמת הוא אלהים חיים וסלך עולם (ירמיה י י). ואת נפש אויביך יקלענה בחוך כף הקלע (שי"א

הערות ותקונים

הגרפס מכבר שהוא הוספת המדמים מסנובבה וליחא ברמוסים ראשונים וברפוס מאכסוכה גרפס יד פושטת להורות כי נוסף הוא. יט) ד"א ואברהם זקן את מוצא עשרים דור כו'. הוא לקח ג"כ מן בתחומא הקדום חיי אות די בשינויים וע"ש הערה כיה. כ) משל למלך, זה הוסיף הסדר מן אניב וליחא בתחומא הקדום ונמצא בתחומא הגרפס מכבר חיי אות די אשר הוסיף המדמים מסנובבה, וברור שכל המאמר מאות די הוסיף לקח מן אג"ב בקצת שינויים והוספות כדרכו :

[פ"ל"ד] ב) אין אדם בעולם כו', בכ"י מן אניב אין אדם בעולם שיוכל בשעת מיתתו לכלוא את הרוח ויאמר הריני סותם את פי ולא יצא רוחי לעולם ממני, שאם הוא סותם את פיו, הרוח יוצא מנחירו, ואם סותם נחירו יצא ממקום אחר וימות, הה"ד אין אדם שליט וגוי, אין אדם בעולם שיוודע מאין הוא יוצא הרוח, ספני שפתחים ונקבים ברא הקב"ה ומכולם יוצא הרוח ממנו. כ) אמר ר' סימון אל תאמר כן כו'. בכ"י מן אג"ב הנוסחא נשתנית וכך איתא שם

כה כט), מסורה בארבע רוחות העולם, ושוב באה בכף הקלע, והמלאכים
 מפזרין אותה, ושוב חוזרת, ואלו הן נפשות של רשעים, לכך נאמר ואת
 נפש אויביך וגומר אין אדם שליט וגומר, ואין שלטון ביום המות שאפילו
 אדם גדול או מלך או שר גדול, כשהוא מת אינו מת וכבודו עמו, שנאמר
 כי לא במותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו (תהלים ט"ז יח). וכל זמן
 שהיה דוד הצדיק קיים, היה נקרא מלך והמלך דוד זקן (מ"א א א). והיו
 קורין לו אדני המלך, וחכם ומלאך, שכן האשה התקועית אומרת לו ואדני
 חכם כחכמת מלאך האלהים (שי"ב יד כ). וכן יונתן בן אביתר הכהן אומר
 לאדוניוהו אבל אדונינו המלך דוד המליך את שלמה (מ"א א טג), וכן בת
 שבע אומרת יחי אדני המלך דוד לעולם (שם שם לא), וכן נתן הנביא
 אומר לו אדני המלך אתה אמרת אדוניוהו וגומר (שם שם כד). הרי כמה
 כבוד וגדולה והדר היה לדוד, וכשהגיע זמנו למות, אין כתיב שם לא מלך
 ולא אדני ולא חכם ולא מלאך, אלא שמו בלבד, שנאמר ודוד זקן ושבע
 ימים (ד"ה"א כג א). וישכב דוד (מ"א ב י), ויקרבו ימי דוד למות (שם שם
 א). לכך אמר שלמה אין שלטון ביום המות. ואין משלחת במלחמה (קהלת
 ח ה ג), לא כמלכי בשר ודם. איר אחא בשם ר' סימון כשהמלך מבקש

הערות ותקונים

א"ר סימון אם הוא צדיק תצא נפשו סיר, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, אם היא הנפש
 כאשר נתנה כגוף סהורה וכה וקרושה, כך תשוב אל אלהים, ואם לאו יקלענה בתוך כף הקלע,
 וכן אביגיל אומרת לדוד והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, מכלל כמו שאין אדם יודע
 אבן הוצאת מן הקלע אנה היא הולכת ובאיזה מקום תנוח, כך אין אדם יודע נפש הרשע איזה
 מקומה ובאיזה מקום תנוח, לפיכך אמר הכתוב יקלענה בתוך כף הקלע, כשם שאין מקום לזן,
 כך אין מקום לזן, אמרו חכמים לכשחצא הרוח של רשע מסנו מהמוצצת וספורת בארבע כנפות
 הארץ, ואח"כ חוזרת לתוך כף הקלע כבראשונה, ונפש הצדיק צרורה בצרור החיים, איזהו מקום
 צרור של חיים, שמה תאמר כמו שאומר ירמיה' וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים, מכאן אתה
 למד שאין צרור החיים אלא אצל ימינו של הקב"ה. ג) לא כמלכי בשר ודם, איר אחא בשם
 ר' סימון כשהמלך מבקש לגיון, שר הצבא בא ליטול את הלגיון. הסאמר משובש ויותר נכון
 שהביא כתחלה את שם ר' אחא וכצ"ל א"ר אחא בשם ר' סימון לא כמלכי בשר ודם, וככ"י מן
 אג"ב הגי'. בא וראה שאין מנהגו של מלך מלכי המלכים הקב"ה כמלך בשר ודם (את שם ר'
 אחא בר' סימון לא הובא כלל) מלך בשר ודם כשמבקש לשלוח לגיונות, שולח שרי צבאות
 להוציא הלגיונות, והם באים במדינות ובעיירות של מלך, ולוקחים מזה כסף ומה והב ומעמיד
 אחרים תחתיהן, אבל הקב"ה אינו כן כשיגיע יום המות אינו כמשלחת במלחמה, שנאמר אך
 לא פרה יפרה איש לא יתן לאלהים כפרו. [תהלים ס"ט ח] ואין משלחת במלחמה, [קהלת ח ח]
 אנן מתים לעולם אומר הנשלחים תחת אחרים, אין המיתה סקבלת אלו תחת אלו אלא אותם
 שכבר קבעו מן השמים, ולא ימלט רשע את כעליו [שם שם], ולא ימלט החסון שהוא סקובץ
 ברשע, בגון מסון שנכנס בירו ככחש ומגניבה, ונותנה בצרקה, לא יחשב לו לצרקה, שנאמר
 אני ה' אוהב משפט שונא גול בעולה [ישעי' ס"א ח], ואומר לא יועל הון ביום עברה [משלי
 י"א ד], אותו הון שהוא משור עניים ומאנקת אביונים כמ"ש היו המרבה לא לו, ער מתי
 ומכביד עליו עכמיט [חבקוק ב ו], עכמיט זה גיהנם, שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון וגו',
 אבל מסון העשוי בצרקה מציל סמות, ואם תאמר הרי הצדיקים עושים כמה צדקות ומתים,
 שמסכה הקב"ה להוציאם וכאין מן העולם כדי שלא יפתו אותם ויחטיאם, וכשהם מתים נותן
 להם סרנוע ומנוחה ער הקץ, שני והיה לי (נאם) [אמר] ה [צבאות] ליום אשר אני עושה

(ד) לגיון שר הצבא בא ליטול את הלגיון, והן נותנן לו כסף וזהב הרבה, והוא נוטל מהן ואינו משלחן, אלא משלת אחרים תחתיהם, אין במות כך ואין משלחת במלחמה ולא ימלט רשע את בעליו (קהלת ח ח), איש בעונו ימות (יחזקאל לא ל), ואם תאמר הרי הצדיקים עושין כמה צדקות ומתים, אלא לא דומה לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות (משלי יא ד), ואינו מת מי שהוא עושה צדקה, אלא חי לעולם, אינו אומר כן אלא וצדקה תציל ממות, אע"פ שהצדיקים מתים בעולם הזה, אלא לעתיד לבוא הם חיים לעולם ולעולמי עולמים, אבל הרשעים בעולם הזה ובעולם הבא הן מתים, שנאמר לא ימלט רשע וגו', ומשהוא דנן מחזירן לשאול, שנאמר ישובו רשעים לשאולה וגו' (תהלים ט יח). אבל הצדיקים עליהם נאמר והיה לי אסר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וחמלתי עליהם וגו' (מלאכי ג יו), פ) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אל תשליכני לעה וקנה וגומר (תהלים עא א), ו) כשהייתי נער הייתי יוצא למלחמה ונותן נפשי על בניך, ועכשיו שהוקנתי אין בי עוד כח, והן אומרים עד מתי הזקן זה חי. שנאמר אויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו (תהלים מא ו), בבקשה מסך גם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעובני (תהלים עא יח), אמר לו הקב"ה וכך אני עושה עד זקנה אני הוא ועד שיבה וגו' (ישע"י מו ד) : [ב] ד"א והמלך דוד זקן. ושיה מסך יושב על כסא דין סורה בעיניו כל רע (משלי כ ח). בוא וראה כשהרשעים מתגדלין בעולם ז) חיה רעה באה לעולם, וכשהצדיקים מתגדלין בעולם הכל ששין ושמחין, כשהומלך דוד ה) היו הכל אומרי והמלך, ט) (פי' זה לשון שמחה הוא ומלת והמלך דריש כשתי תיבות זה מלך דוד), י) כשהומלך צדקיהו היו הכל אומרי וי' וימלך [מלך] צדקיהו בן יאשיהו (ירמיה לו א), עליהם הכתוב אומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו' (מלאכי ג יח) :

הערות ותקונים

סגלה וחמלתי עליהם וגו' [מלאכי ג' י"ז], אבל הרשעים כתיבם הם בעוה"ז ובעוה"ב, שנאמר כי (הרשעים) [רשעים] יאברו ואויבי ה' יכיר כרים כלו בעשן כלו [תהלים ל"ו כ'], ובשביל כך ביקש דוד אל תשליכני לעת זקנה וגו' [תהלים עא ט], מלמד שהי' מפחד מן השמן שלא יהי' מחמיאו למיכך אמר ככלות כוחי אל תעובני [שם שם]. ד) לגיון, המלה יונית ורומית ומי' צבא של רומיים. ה) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אל תשליכני לעת זקנה. בכ"י מן אנ"כ מתחיל פה מאמר חדש, ד"א אל תשליכני לעת זקנה, כי לפי גי' הכ"י סובא זה הכתוב בסוף מאמר שלפנינו. ו) כשייתי נער הייתי יוצא למלחמה כו'. בלוקום תהלים רמו חת"ד הביא בשם הילמרנו מאמר הדומה לזה: וגם עד זקנה ושיבה, לא היא זקנה ולא היא שיבה אמר דוד רבש"ע כשהייתי נער הרבה נסים עשית לי וסיעתני הייתי כגבור ועומר בכחי, אבל עכשיו שהוקנתי ואינו יכול לעמוד כי אם לישוב אל תחתני. ז) חיה רעה באה לעולם, וכ"ה בכ"י מן אנ"כ, מלת, חיה" מיותרת. ח) היה הכל אומרים והמלך, ר"ל בקרא כתיב והמלך דוד זקן (מ"א א' א'). ט) פי' זה לשון שמחה הוא כו'. הוא הוספת סדר"ם די לונאנו. והיא המלה Val. י) ובשמלך צדקיהו היה הכל אומרים וי' וימלך מלך צדקיהו דרש וימלך ב' תיבות וי' מלך, ותיבת וי' הוא לשון צער Vai, עין פסיקתא דר"כ פסקא עשר תעשר הערה ל"ג ובתנחומא הקורם בראשית אות ל"ג הערה רס"ד. ועיין גם במדרש אסתר בפתיחתא אות ו' ושם הושב הרבה שכתוב בהם והמלך ושכתוב וימלך.

פרק ל"ו כתובים.

[א] שיי למעלות אשא עיני אל ההרים וגוי (תהלים קכא א). ושיה
 עד שיפוח היום וגוי (שה"ש ב יו) ה לפי שישראל משתעבדים במלכות,
 הם אומרים רבון כל העולמים עד סתי משתעבדי בנו, שנאמר עד אנה
 אשית עצות בנפשו וגוי (תהלים יג ג), והקב"ה אומר להן, עד שיפוח היום,
 יפוח יומא ואינן ערקין, שנאמר ונסו הצללים (שה"ש שם), אלו המלכות,
 שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמי' ו ד), וכן משה
 אומר סר צלם מעליהם וגוי. (במדבר יד ט). נ באותה שעה ישראל יושבין
 בשלוח ואומרים לכך יהנה אימה וגוי (ישעי' לג יח), אימה זו מלכות בבל,
 וארו היא רביעאה דחילא אימתני ותקיפא (דניאל ז). נ איה סופר (ישעי'
 שכ), איה הן הנסקין שלה, איה שוקל (שם שם), היכן הן גולגליאות שהיו
 שוקלין להן המס, והקב"ה אומר להן אל תתרא את עם נועו לא תראה
 (שם שם). ונסו הצללים, ד חסרין שני דברים, והוורין שני דברים, שנאמר
 ופרווי ה' יושבין ובאו ציון ברינה ושמחת עולם וגוי (ישעי' לה י ונא יא).
 הרי שנים. ונסו יגון ואנחה (שם שם), הרי שנים. לפיכך הוא אומר עד
 שיפוח היום ונסו הצללים (שה"ש ד ו), בזכות מי, בזכות שאמר אלך לי
 אל הר המור (שם שם), זה אברהם. מה המור ראש לבשמים כך אברהם
 ראש לצדיקים. ואל גבעת הלבנה (שם שם), זה יצחק שקרב במזבח לבלונה,
 שנאמר וישם אותו על המזבח וגוי (בראשית כב ט). אסר לו אל תשלח
 ידך אל הנער (שם שם יב). התחיל יצחק צווח, אשא עיני אל ההרים וגוי,
 לא עשה, אלא וירא והנה איל וגוי (שם שם יג), אותה שעה אמר עזרי
 מעם ה' וגוי (תהלים קכא ב) :

הערות ותקונים

[פ'ל"ו] ה לפי שישראל משהעבדים במלכות. כ"ה בשתי ידות ובדפוסם ווילנא וזאלקווא
 אבל בדפוסם ווארשווי הציגו משתעבדים מכבליים וכן להלן ונסו הצללים אלו המלכות הציגו
 אלו הכבליים, ונשתנה ספני הבקורת, ובכ"י מן אג"כ אמר דוד כשאומות העולם משתעבדין
 בישראל הן אומרים רבש"ע עד סתי משתעבדים בנו אומות העולם. ואח"כ הובא ג"כ ונסו
 הצללים ומהו ניהו אלו מלכות. נ באותה שעה ישראל יושבין בשלוח ואומרים לכך יהנה
 אימה. ככ"י הני' באותה שעה יהו ישראל יושבים בהשקט ובשלוח ואומרים איה פלוני ופלוני
 ששעבדו בנו וסנין שכך אמר הנביא לכך יהנה אימה וגוי, נ איה סופר, איה הן הנסקין
 שלה. בדפוסם ווילנא ואח"כ בדפוסם וזאלקווא נוסף מהר' אברהם ט"ו בלשון ויני חכם הריגים
 ושאל דבריו מדברי המוספי בערוך ערך נסק על מאסרם ר' יוסי נמוקו עמו כתב פי' נוסיקין,
 בל"י חכמת הריגים, אבל אין תוראה זו יש לה שייכות להמלה שלפנינו, ופתרונו נעלם ממני.
 ובכ"י מן אג"כ נוסחא אחרת איה סופר זו מלכות מדי ופרס, שרצו לאבר את ישראל בימי
 אחשורוש. וזה הסן שהי' סופר לפני הסלך מספר הכסף לאברם, וכן הוא אומר במלכות
 אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים (עזרא ד' ו'). איה שוקל,
 שאמר ועשרת אלפים כבר כסף אשקול על ידי עושי המלאכה (אסתר ג' ט'). איה סופר את
 המגדלים, זו מלכות יון שהיו סונין בירושלים ומכל ערי יהודה בתיהם של ישראל ולוקחים
 מהם מס, והקב"ה אמר להם את עם נועו לא תראה (ישעי' לג יט) זו מלכות בבל, עם עסקי
 שפה (שם שם) זו מדי ופרס, נלעג לשון (שם שם) זו יון, אין בינה (שם שם) זו מלכות ארם.
 ד חסרין שני דברים והוורין שני דברים. ככ"י הני' באותה שעה נכראים שני דברים אלו ששון
 ושמחה ישיגו וברחין שני דברים ונסו יגון ואנחה.